

A Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtárának pálos vesperále-töredékei (Fr. I. m. 97, 103)

Gilányi Gabriella

(Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Zenetudományi Intézet,
MTA BTK Lendület Digitális Zenei Fragmentológia Kutatócsoport)

A Pálos Könyvtár fragmentumai között található izgalmas töredékpár (F 685, F 691) egy 15. századi pálos vesperáléből származik. Egykor a pozsonyi jezsuiták tulajdonában álló nyomtatott kötetet borít mindkettő. A hordozókönyvek az abolíciós anyaggal kerülhettek Budára, az Egyetemi Könyvtár gyűjteményébe, majd Pestre – ezt követően talán duplumként, esetleg tévedésből a Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtárba.

A kutató különleges helyzetben érezheti magát e leletek vizsgálata során, hiszen a töredékek tartalma a Zágráb melletti kolostor, Remete régóta ismert pálos antifonáléjának (HR-Zmk MR8) idevágó részével összevethető, s ezzel a pálos gregorián dallamok renden belüli variálódásának mértéke is tanulmányozható – sajnos a pálos forrásanyag általános hiátusai miatt általában kevés lehetőség kínálkozik ilyen típusú elemzésre.

A Fr. I. m. 97-es töredék (F 685) pálos provenienciája mindenekelőtt egy érdekes tartalmi érvvel támasztható alá. A rubrikával is jelzett Spinea corona („Töviskoszorú”) ünnep (május 4.) Magyarországon kizárólag szerzetesrendeknél mutatható ki, az esztergomi főhagyomány nem őrzi. A domonkosok mellett a pálosok is megtartották, méghozzá a Szent Domonkos-zsolozsma mintájára írt offíciummal. Sajnálatos, hogy nem a matutínumból idéz a töredék, a remetei kódexben ugyanis csak a vesperás és a laudes szerepel kottával, ezen túl kizárólag szöveg van beírva a kódexbe, ami azt jelenti, a pálos Spinea corona-zsolozsma matutínumának dallamai nem maradtak fenn.

Kihaszználható ugyanakkor az itt látható egyetlen proprium énektétel – Magnificat-antifóna – arra, hogy azt a remetei mellett a pálos töredéken is tanulmányozhassuk. Hiába követik a pálosok minden fontos ponton Esztergom hagyományát attól szinte elválaszthatatlanul, a töredék a Spinea corona-ünnepkel olyan meghatározó különlegességet tár elénk, amely a két rítust – a pálosok változatát és az esztergomi egyházmegyes variánst – egyértelműen elválasztja egymástól. A töredéken látható *Gaude felix mater ecclesia* Magnificat-antifóna az első vesperás záró tétele, amely hangról hangra megegyezik a remetei antifonále ugyanitt található dallamával.

A töredéken ezt megelőzően Inventio Crucis ünnepének (május 3.) énekanyaga szerepel: a második vesperás tételei. Az anyagközlés módjában érdekes különbséget fedezhetünk fel a két pálos forrás között. Töredékünk variánsa teljesebb módon, kottával írja ki az ünnep laudesbeli antifónasorozatát a vesperás számára, az utolsó két tétel olvasható a fennmaradt részben (a4 *Orabat Iudas Deus*, a5 *Cum orasset Iudas*). Onnan tudjuk, hogy ez a második vesperás és nem a laudes, mert az antifónák után rögtön rezponzórium prolixum következik: *Per tuam crucem salva nos*, amely az esztergomi rítusban is az ünnep második vesperásának proprium-tétele. (Az első vesperásban a *Tuam crucem adoramus* a kijelölt rezponzórium, vö. Kovács Andrea (ed.), *Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae V/B Esztergom/Strigonium Sanctorale*, MTA ZTI, Budapest, 2006, 63–64). A verzóra csúszik át a rezponzóriumhoz tartozó doxológia, illetve a második vesperás Magnificat-antifónája.

Mi látható ugyanitt a remetei antifonáléban? A második vesperás anyaga a Magnificat-antifóna kivételével nincs kikottázva, egy rubrika igazítja el az olvasót: az antifónákat és a zsoltárokat, valamint a himnuszt és a verzikulust a laudesből kell ismétlni. A remetei forrás a vesperás-rezponzóriumot incipittel írja ki, de tévesen V. jelöléssel. A töredék hiába közöl az antifónákat és a rezponzóriumot illetően teljes lejegyzést, pl. a himnusz- és a verzikulusválasztásról nem ad semmiféle iránymutatást. Összességében a kétféle verzus-útmutató közlésmódja eltérőbb nem is lehetne, pedig pontosan ugyanarról a tételsorozatról van szó. A különbözőség oka az eltérő könyvtípusban rejlik: töredékünk ugyanis vesperále, tehát a laudest, amelynek az antifónáit a vesperás ismétli, nem írja ki.

A vesperále másik töredékének tartalmával (Fr. l. m. 103, F 691) is szerencsénk van. Ismét a domonkos-szál domborodik ki: a Keresztelő Szent János-zsolozsmatételek előtt ugyanis Szent Domonkos Translatiójának ünnepéről (május 24.) megemlékező tétel, a *Transit pauper ad regni solium* antifóna részlete dokumentálható. Feltehetően vesperás-antifóna a funkciója, bár a tétel végén a Magnificat nincs jelölve, csak a zsol-tárdifferencia (*evovae*) látszik. Szent Domonkos ünnepeinek közlésében az MR 8 kissé másképp jár el: a töredéken megjelenő antifónát az augusztus 5-i Domonkos fő ünnepen tünteti fel a kódex az első vesperás záró antifónájaként. A Domonkos-história a remetei pálos kódexben alapvetően kotta nélkül szerepel, csak szöveggel és üres kottasorokkal, kivéve a canticum-antifónákat, ahol a hangokat is beírták a szöveg fölé. Dobszay László a história megjelenését a remetei kódexben Zágráb közelségével hozza összefüggésbe (Dobszay L., *Corpus antiphonarum. Európai örökség és hazai átalakítás*, Budapest, Balassi, 2003, 129), ahol erős domonkos hatás érte a helyi liturgiát a 14. század elején. Nem biztos, hogy megelégedhetünk ezzel a magyarázattal, hisz a kép igencsak ellentmondásos. A második Domonkos-ünnep, a Translatio megtartásáról ugyanis nem a remetei kódexből, hanem a töredékről szerezhethetünk tudomást. Az MR 8-ban egyáltalán nem látható a translatiós ünnepre utaló tétel: Keresztelő Szent János ünnepe előtt közvetlenül Ilona királynő zsolozsmájának énekei szerepelnek (május 22.). Ennek ellenére a translatiós ünnep megtartása bizonyos, hisz az a pálos kalendárium része, de ebben az esetben commune énekekkel képzelhetjük el, legalábbis a remetei antifónáléban, jelentősebb megemlékezésre utaló nyom nincs. Mindebből arra következtethetünk, hogy a Domonkos-ünnep/ünnepek pálos beiktatása feltehetően nem Zágrábal, hanem egy általánosabb pálos gyakorlattal hozható összefüggésbe. Legvalószínűbben a közös szerzetesi szabályzat sejlik fel a háttérben – Domonkos kanonokként Szent Ágoston reguláját követte, akárcsak a pálosok vagy a premontreiek –, semmint valamiféle kézzelfogható zágrábi kapcsolat. Kérdés persze, hogy a töredékek egykori anyakódexében hogyan szerepelt Domonkos főünnepe. Hogy hasonló pompa övezte-e, azt az arról tanúskodó fennmaradt részlet híján sajnos nem tudhatjuk meg. Ami a Keresztelő János-énekeket illeti, a rektón elkezdődő vesperás átnyúlik a verzóra, a responzórium vége is ott van a doxológiával és a Magnificat-antifónával. Utána viszont, a töredék műfajának megfelelően nem a matutínium, hanem a második vesperás

következik: „In secundis vesperis antiphona”, majd elkezdődik az *Elizabeth Zachariae*, amely megint a laudes kezdőtétele (is) volna.

A dallamalakokban tökéletes átfedés látható a pálos források között: csaknem minden részletre kiterjedően egyeznek. Ez érvényes a variálódás legelemibb, felületi rétegére, a neumaelosztásra, vagy a neumaformák megválasztására is (pl. arra, hogy a lejegyző kötött, vagy pontokból álló climacust használ-e éppen, illetve, hogy a post-punctumokat miképp köti).

A két töredék kottairását is pontosan el tudjuk helyezni a kronológiában. A hagyományos esztergomi írásmód maradványa a függőleges pontsorozatok megtartása a climacusban és összetételeiben, akár annak árán is, hogy egyes punctum-elemek (pl. torculus és porrectus) kisebbre írottak, leválnak a jelről, hogy elférjenek a kottaszisztémákban: ez a leválasztó gyakorlat a 15–16. századi pálos írásmódra jellemző, a 15. század második felének pálos forrásaiban gyakori. Ugyanakkor a Pálos Könyvtárban őrzött pálos graduále stilizáltabb, mereven szögletes pálos kottairásától az antifonále-töredékek hangjelzését megkülönbözteti a cseppformák alkalmazása, amely az írásképeknek hajlékonyabb, archaikusabb jelleget kölcsönöz. A clivis szárelemének íve is kifutóvonalas cseppformában végződik, ez a rajzolat, illetve a hangok hosszabb vonással ábrázolása (pes, clivis), valamint a régi módon ligált scandicus és mindenféle kötött neumaösszetétel arra utal, hogy e pálos notátor a hagyomány egy korábbi változatával írt, mint a graduále (Fr. l. m. 122, 123, 124) másolója, s az íráskép tömörsége is azt sejteti, ez a hangjelzés időben inkább az MTA Könyvtár 10 db pálos graduále-töredékének kottájához áll közel (vö. MTA Kvt., T 292, rendszerünkben F 21).

A teljes liturgikus-zenei analízist lásd: <http://fragmenta.zti.hu/f685-vesperale-s-15-16-1-csonka-folio-budapest-kozponti-papnevelo-intezet-palos-konyvtara-fr-l-m-97/>

Az alábbiakban szereplő facsimile fotók feliratai:

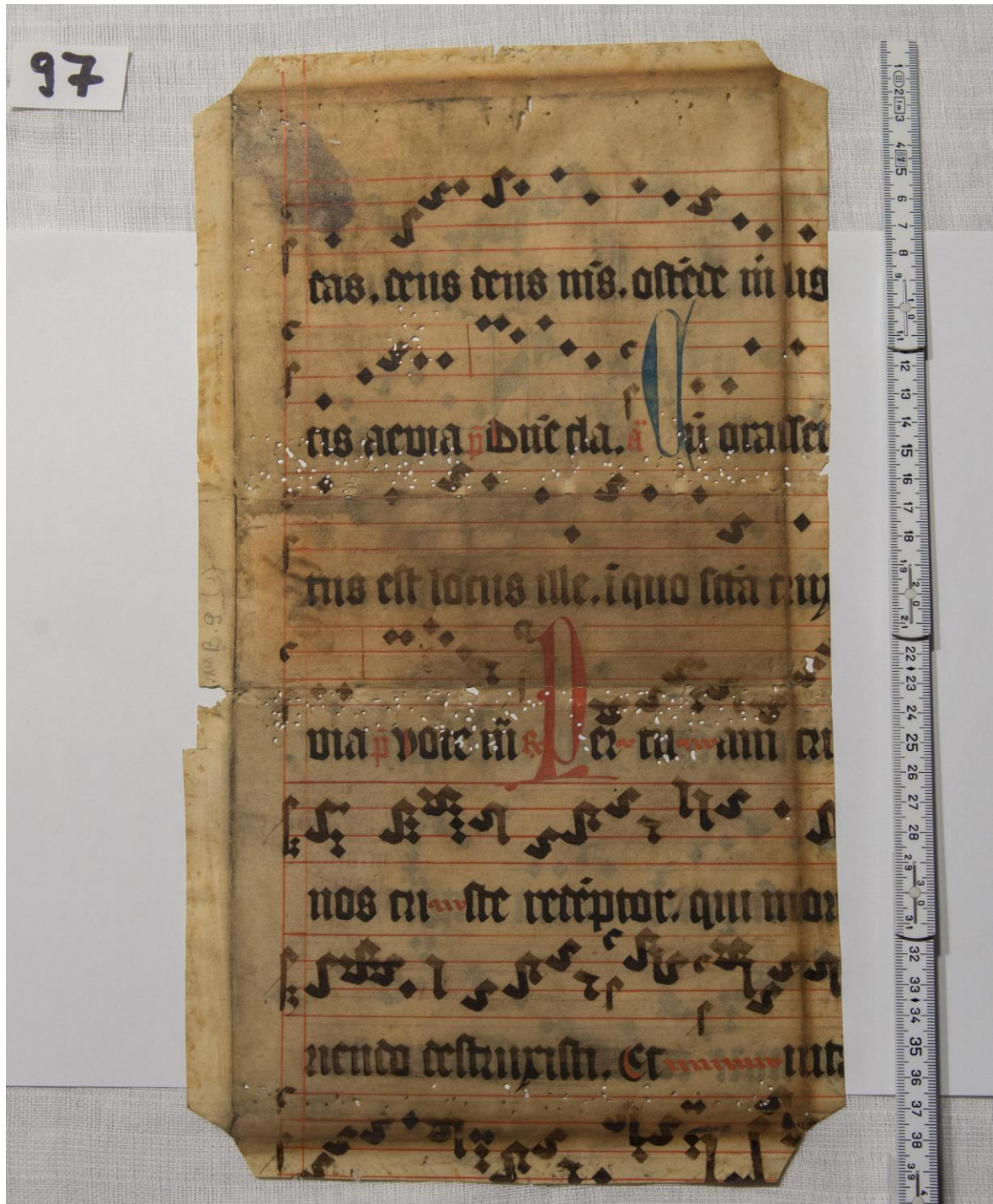
Facsimile 1a: Budapest, Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtára, Vesperale, 15. század, Fr. m. l. 97, F 685, recto

Facsimile 1b: Budapest, Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtára, Vesperale, 15. század, Fr. m. l. 97, F 685, verso

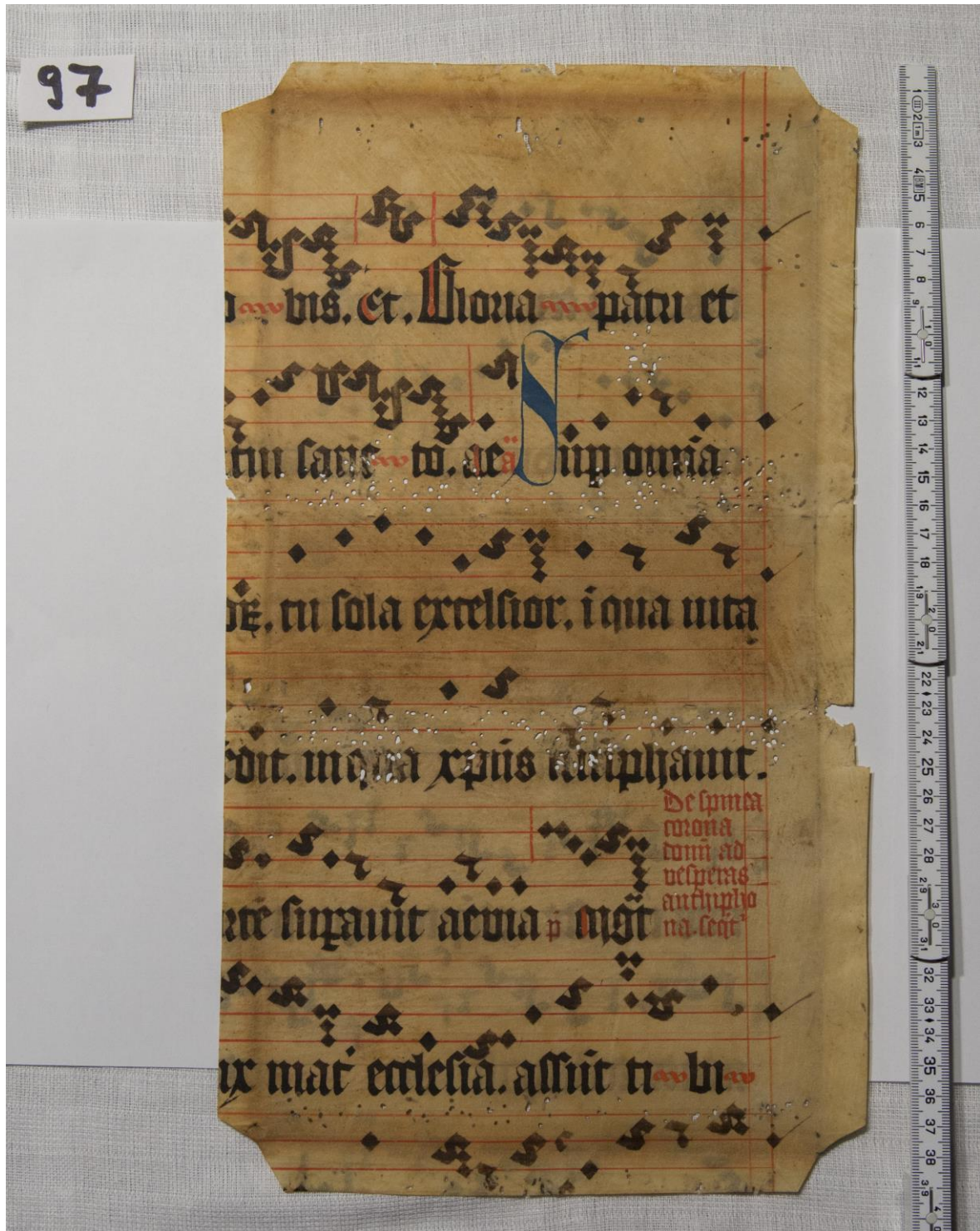
Facsimile 2a: Budapest, Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtára, Vesperale, 15. század, Fr. m. l. 103, F 691, recto

Facsimile 2b: Budapest, Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtára, Vesperale, 15. század, Fr. m. l. 103, F 691, verso

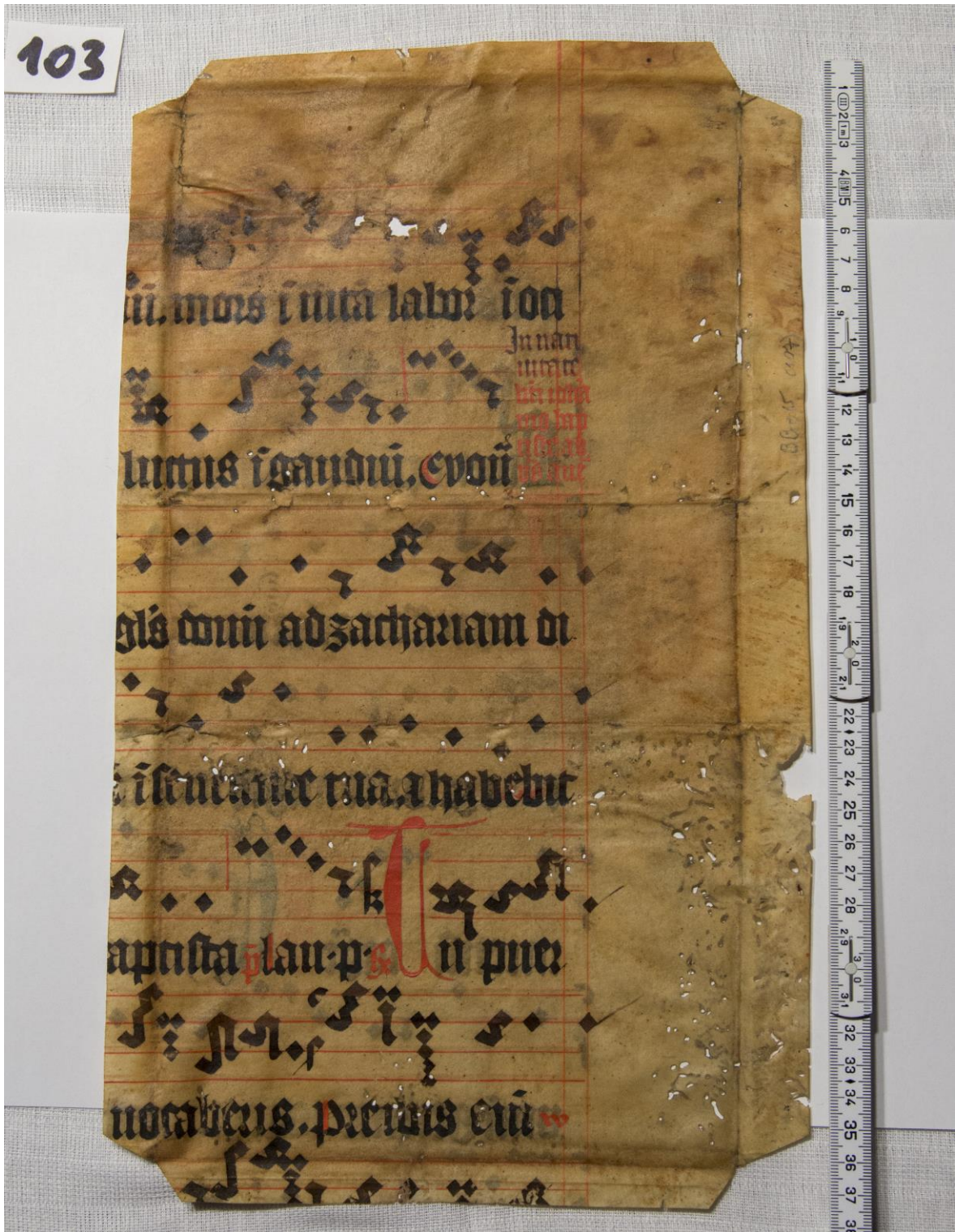
Facsimile 1a

Facsimile 1b

Facsimile 2a

Facsimile 2b

